
РЯБЕЦЬ І.В.,
аспірант кафедри зв'язків
із громадськістю,
психології та педагогіки,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
м. Київ

ПРОБЛЕМА «СУБ'ЄКТА» І «СУБ'ЄКТНОСТІ» МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ (ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті проаналізовано проблему становлення категорій «суб'єкт» і «суб'єктність» у філософській, психологічній і педагогічній науках.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, суб'єктно-діяльнісний підхід.

В статье раскрывается проблема развития категорий «субъект» и «субъектность» в философской, психологической и педагогической науках.

Ключевые слова: субъект, субъектность, субъектно-деятельностный подход.

The article deals with the essence and content of the notion «subject» and «being the subject» and their formation and development in philosophy, psychology, pedagogics.

Key words: subject, being the subject, subjective activity approach.

Постановка проблеми у загальному вигляді та актуальність дослідження. Репродуктивний підхід до навчання у системі освіти, що панував на теренах СНД до кінця двадцятого століття, не може забезпечити якісної підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності. З огляду на те, що вища школа сьогодні не достатньо готує студен-

тів самостійно приймати професійні рішення, використовувати інформаційні та комунікаційні технології, критично мислити, розв'язувати конфлікти, орієнтуватися на ринку праці, виникла необхідність в зміні освітньої парадигми.

При зміні освітньої парадигми відбувається потужне впровадження суб'єкт-діялісного підходу. Цей під-

© Рябець І. В., 2013

хід глибинно зачіпає питання про вирішення проблеми підвищення якості освіти у ВНЗ. Вирішити проблему підвищення якості освіти у ВНЗ можливо за умови подальшого впровадження в навчально-виховний процес основних положень стратегічних документів української освіти: Закону України «Про освіту», Закону України «Про вищу освіту», Національної доктрини розвитку освіти, де концептуальною основою постає суб'єктно-діяльнісний підхід.

Сучасна система вищої професійної освіти в Україні зазнає потужних змін. Процес реформування відбувається у відповідності до вимог Болонського процесу, гуманістичної філософії освіти та компетентнісного підходу до формування змісту державних стандартів вищої освіти України. У сучасній світовій освітній практиці провідними є особистісно-орієнтований, компетентнісний, суб'єкт-діяльнісний підходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з 20-х років минулого сторіччя, суб'єктно-діяльнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців розроблявся такими вченими: С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, П. Гальперін, Н. Талізін, А. Брушлінський, Б. Ломов, В. Шадриков, Г. Балл та іншими. Наразі продовжується його розробка у зв'язку з необхідністю створення методичних систем професійної підготовки майбутніх фахівців на засадах державних стандартів вищої освіти. Саме появою на виклики часу наукових досліджень, які висвітлюють різноманітні аспекти удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців, характеризується сучасний розвиток педагогічної науки. Одним із провідних аспектів сучасних психолого-педагогічних досліджень і концепцій є розробка категорії суб'єктності та реалізація суб'єктності в діяльності, утвердження майбутнього фахівця як суб'єкта діяльності. Комплекс вище означених проблем з точки зору активізації навчальної діяльності май-

бутніх фахівців у контексті їхньої професійної підготовки досліджували: Г. Амбросімова, М. Адамець, Ю. Бабанський, В. Бондар, Г. Балл, В. Давидов, І. Зязюн, П. Лузан, Н. Ничкало, О. Околенов та інші; а психологічні аспекти формування особистості як суб'єкта діяльності – К. Альбуханова-Славська, В. Асєєв, І. Бєх, О. Бодальов, А. Брушлінський, А. Журавльов, В. Знаков, В. Рибалка, Є. Рогов, В. Селиванов, В. Татенко та інші. Проблема категорій «суб'єкта» та «суб'єктності» розроблялася не одним поколінням представників із різних наук. Проте існують лакуни з цієї проблематики, насамперед пов'язані з процесом формування професійної суб'єктності майбутніх фахівців. Цей процес, що активно розробляється в сучасній професійній освіті не може обійтися без теоретико-методологічного підґрунтя. Такою теоретичною основою виступає синтез здобутків філософської та психологічної думки у цій царині.

Мета нашої наукової розвідки – здійснити аналіз філософської категорії «суб'єкт» та психологічної категорії «суб'єктність» в контексті проблем сучасної професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. У 1940 році відомий психолог С. Рубінштейн охарактеризував психологію з історичної точки зору таким чином: «Психологія і дуже стара наука і зовсім ще молода наука, - вона має за плечима 1000-літнє минуле, і, тим не менш, вона вся ще в майбутньому. Її існування, як самостійної дисципліни, налічує лише десятиліття, але її основна проблематика досліджувалася філософською думкою з тих пір, відколи існує філософія. Рокам експериментальних досліджень передували століття філософських роздумів, з однієї сторони, і тисячоліття практичного пізнання людей – з іншої» (*переклад з російської тут і далі наш - І. Р.*) [12, с. 15]. Розглядаючи те чи інше психологічне поняття, ми насамперед звертаємося до філософських категорій. Тому у нашій науковій розвідці перш ніж

розкрити сутність психологічного поняття «суб'єктність» ми звертаємося до аналізу філософської категорії «суб'єкт».

За визначенням В. Лекторського, що подане у «Філософській енциклопедії», «суб'єкт ... - носій практично-предметної діяльності та пізнання (індивід або соціальна група), джерело активності, направленої на об'єкт» [7, с. 154]. Для порівняння подаємо сучасне визначення категорії «суб'єкт» за провідним українським філософом М. Булатовим: «СУБ'ЄКТ – термін, який має декілька значень, що розподілені по різних етапах філософської думки» [5, с. 475]. Тому логічним є більш детальний розгляд змісту цього поняття в аспекті розвитку філософської думки.

На думку М. Булатова, в Античності терміну «суб'єкт» не існувало, його функцію виконували поняття сутності або субстрату: окремі речі та істоти, перша матерія. Під терміном «перша матерія» розуміють вислів Арістотеля із його книги «Метафізика» (Метафізика, кн. 7, розд. 3, 1029 а): «те, що само по собі не визначається ніяк ні за певною сутністю, ні за певною кількістю, йому не притаманні жодні інші прикмети, якими визначається суще» [3, с. 169]. Тобто, «самі речі, певні істоти та явища в їхній індивідуальності виступають у Арістотеля втіленням буття як такого – «перші сутності» [11, с. 364].

Слід зазначити, що слово «суб'єкт» не належить класичній латинській мові і винайдено, на думку видатного мислителя XIX століття С. Гогоцького в період схоластики. «Суб'єкт (від лат. sub - під і jacio - кладу підставу) – те, що як основа лежить під чимось» [6, с. 414 - 415]. Розуміння суб'єкта схоластами збігається із розумінням субстрата у Арістотеля (hírokeímenon - від híro - під і keímai - лежу). Суб'єкт постає як дещо реальне і самостійне, а об'єкт носить прямо протилежний зміст до сучасного його розуміння. Представники схоластичної філософії, а також

Декарт і Спіноза під об'єктом розуміють дійсність, яку вони інтеріоризують. Фактично об'єкти дійсності входять в їхню уяву чи мислення і стають об'єктом (мислення або уяви), тобто ідеальним, тобто змістом.

У Декарта, Спінози та інших метафізиків термін субстанція, що пішов від латини (від sub – під і stare – стояти, триматися) стає основним і споріднений за змістом та функціями з термінами субстрат та суб'єкт.

Філософський підхід до розуміння суб'єкта дещо інший у Лейбніца. Намагаючись синтезувати стародавню, схоластичну і нову філософію, Лейбніц реалізує це в своїй філософській системі, де у нього є і розуміння субстрату, що підтримує властивості; з відси виникає поняття субстанції. У розумінні Лейбніца субстанція виступає, як суб'єкт. Предмети в його розумінні – це суб'єкти відношень, а субстанціональні об'єкти – носії ідей.

На думку сучасного українського філософа М. Булатова, «Лейбніц – останній класик перед Кантом, і остаточне оформлення нової концепції суб'єкта і об'єкта відбувається у філософії від Канта до Гегеля: суб'єкт – носій пізнання, об'єкт – зовнішній предмет» [5, с. 476].

З огляду на все вище зазначене, можемо зауважити, що проблема ставлення суб'єкту до об'єкту, відношення того, хто пізнає до того, що пізнається завжди була однією із центральних проблем філософії. Можна стверджувати, що формулювання цієї проблеми виникло із появою самої філософії. В межах того чи іншого вирішення цієї проблеми потрактовувалась і природа суб'єкта.

Класична німецька філософія потрактовує зміст категорії «суб'єкт» в теоретичному (найбільш загальному) аспекті, а психологія потрактовує зміст цієї категорії у практичному (конкретному) аспекті. «На відміну від психології, теорія пізнання не розглядає особистих якостей людей, в думках яких здійснюються пізнавальний процес,

особливості їх мислення. У гносеології суб'єкт береться в безособовій формі. Для неї важливий сам зміст знання у його відношенні до об'єктивної реальності, процес та тенденція його розвитку» [14, с. 151].

Для низки наук: філософії, психології, соціології, педагогіки та ін., - поняття суб'єкта є одним з ключових. Поруч з використанням філософських здобутків теорії пізнання, психологічна наука формулюючи власний суб'єкт та об'єкт, виокремлює власне психологічну категорію «суб'єктність».

Аналізуючи психологічне поняття «суб'єктності» в психолого-педагогічній літературі можемо зазначити, що воно не є тотожне поняттю суб'єкта.

Погляд на процес становлення та розвитку людини через її суб'єктні властивості був розроблений в психології в концепції суб'єктно-діяльнісного підходу С. Рубінштейна. В трактуванні цього психолога суб'єкт-діяльнісний підхід ґрунтується на таких принципах: детермінізму, суб'єктності, єдності свідомості та діяльності, єдності функціонування та розвитку. С. Рубінштейн в своїх роботах «Основи психології», «Буття та свідомість», «Людина та світ» поглиблює, уточнює детермінанти психічного розвитку людини. Уже в першій системній праці «Основи психології» С. Рубінштейн поєднує особистісний розвиток людини з її суб'єктністю. Останню визначає як власну активність, саморозвиток, свідому саморегуляцію. У концепції С. Рубінштейна людина виступає безумовним суб'єктом власної діяльності: «... особистість безумовно є суб'єктом діяльності та свідомості – особистість є тим, хто розмірковує, відчуває, діє; тим, хто активно діє» [12, с. 175]. Суб'єктно-діяльнісний підхід, який було сформульовано С. Рубінштейном, сьогодні є базовим для розвитку педагогічної психології. Завдячуючи науковим працям С. Рубінштейна, в теорії психології була закладена ідея самодетермінації, яка полягає в тому, що здатність людини до саморегуля-

ції та саморозвитку є родовою якістю людини (як *Homo sapiens*). Стає зрозумілим, чому у працях С. Рубінштейна приділяється так багато уваги процесам рефлексії та самосвідомості. Він пише «Проблема психологічного вивчення особистості не завершується на дослідженні психічних властивостей особистості – її здібностей, темпераменту та характеру; ця проблема увінчується розкриттям самосвідомості особистості» [12, с. 635]. С. Рубінштейн підкреслює, що «самостійність суб'єкта не вичерпується лише здатністю виконувати ті чи інші завдання. Вона містить в собі більш суттєву здатність самостійно, свідомо ставити перед собою ті чи інші завдання, цілі, визначати напрями власної діяльності» [12, с. 637].

На нашу думку, до першого етапу формування, становлення та розвитку категорії «суб'єктності» слід віднести роботи С. Л. Рубінштейна (1886-1960) «Основи психології», «Буття та свідомість», «Людина та світ». До цього періоду відноситься діяльність Л. С. Виготського (1896-1934) «Педагогічна психологія». Перший автор розробляв та запроваджував суб'єктно-діяльнісний підхід, другий автор – культурно-історичний підхід до вивчення психології суб'єкта.

До другого етапу формування, становлення та розвитку категорії «суб'єктності» слід віднести роботи А. Н. Леонтьєва (1903-1979) «Діяльність. Свідомість. Особистість» [8] та роботи Б. Г. Ананьєва (1907-1972) «Людина як предмет пізнання» [2]. А. Н. Леонтьєв та Б. Г. Ананьєв при трактуванні змісту поняття «суб'єкт» співвідносять останній з ланцюжком таких категорій як: «індивід», «індивідуальність», «особистість».

До третього періоду етапу формування, становлення та розвитку категорії «суб'єктності» слід віднести роботи учнів С. Л. Рубінштейна К. А. Абульханової-Славської (народ. 1932) «Діяльність і психологія особистості» [1] та А. В. Брушлінського (1933-2002) «Суб'єкт:

мислення, учіння, уява» [4]. Так, К. А. Абульханова-Славська розробила концепцію особистості, як суб'єкта власного життєвого шляху, структура якого включала активну життєву позицію та перспективу. При цьому відбувалася диференціація перспектив на когнітивні, мотиваційні та інші [1]. А. Брушлінський в своїй роботі визначав суб'єктність як системну цілісність усіх найскладніших і суперечливих якостей людини, в першу чергу, його психічних процесів, станів, якостей його свідомого та безсвідомого. Така цілісність формується в процесі історичного, індивідуального розвитку. На його думку індивід не народжується, а стає суб'єктом в процесі спілкування та інших видів діяльності [4].

До четвертого періоду етапу формування, становлення та розвитку категорії «суб'єктності» слід віднести роботи В. І. Слободчикова та Є. І. Ісаєва «Основні етапи розвитку суб'єктності людини» [13], В. А. Петровського «Особистість в психології: парадигма суб'єктності» [10], О. К. Осницького «Проблеми дослідження суб'єктної активності» [9].

На думку В. Петровського, суб'єктність являє собою провідну причинність людини в її зв'язках із зовнішнім світом. У його концепції особистість і суб'єктність певним чином взаємопов'язані: бути особистістю – означає бути суб'єктом власної життєдіяльності, будувати свої життєві (в широкому розумінні цього слова) контакти з світом, бути суб'єктом предметної діяльності, бути суб'єктом спілкування, бути суб'єктом діяльності самосвідомості [10, с. 8-9]. Він виділяє в суб'єктності такі компоненти: здатність до формулювання цілей, до саморозвитку, здатність до свободи вибору та відповідальності за нього.

Окрім виділених нами етапів формування, становлення та розвитку категорії «суб'єктності» О. Осницький виокремлює п'ять взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів «суб'єктності»: досвід з формуван-

ня цінностей, який орієнтує зусилля людини; досвід рефлексії, який допомагає пов'язати рефлексію з іншими компонентами суб'єктного досвіду; досвід типової активізації, який орієнтує у власних можливостях та допомагає краще пристосувати власні зусилля до рішення значущих задач; операційний досвід, який об'єднує конкретні засоби перетворення ситуації і своїх можливостей; досвід співробітництва, який сприяє об'єднанню зусиль у спільному вирішенні задач і передбачає співробітництво в майбутньому [9]. В. Слободчиков та Є. Ісаєв пропонують виділяти п'ять основних ступенів розвитку суб'єктності людини: пожвавлення, одухотворення, персоналізація, індивідуалізація, універсалізація [13].

Висновки. Проблема ставлення суб'єкта до об'єкту, ставлення того, хто пізнає, до того, що пізнається, завжди була однією із центральних проблем філософії. Формулювання цієї проблеми виникло із появою самої філософії. У межах того чи іншого вирішення цієї проблеми трактувалась і природа суб'єкта. Остаточне оформлення концепції суб'єкта та об'єкта відбувається у філософії в період від Канта до Гегеля, де суб'єкт – носій пізнання, об'єкт – зовнішній предмет.

Філософія розкриває зміст категорії «суб'єкт» в найбільш загальному, теоретичному плані, а психологія визначає зміст цієї категорії у конкретно-му, практичному плані. Спираючись на надбання філософської думки, психологія поступово самостійно вибудовує, формулює особливий зміст категорії «суб'єкт» та виокремлює власну категорію «суб'єктність». Цей процес можливо схарактеризувати у чотири етапи.

Теорія та методика професійної освіти, спираючись на особливості психологічного визначення категорії «суб'єктність», зможе підготувати майбутніх фахівців самостійно приймати професійні рішення, використовувати інформаційні та комунікаційні техно-

логії, критично мислити, розв'язувати конфлікти, орієнтуватися на ринку праці.

Не дивлячись на значну розробленість проблеми суб'єктно-діяльнісного

підходу в контексті проблем сучасної професійної освіти, все ж залишається багато питань, що належать до педагогічної психології та освітньої практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. – М. : Наука, 1980. – 125 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
3. Аристотель. Метафизика. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 608 с.
4. Брушлинский А. В. Субъект: мышление, учение, воображение. – М. : Изд-во Ин-т практ. психологии; Воронеж : НПО Модэк, 1996. – 392 с.
5. Булатов М. О. Філософський словник. – К. : Стило, 2009. – 575 с.
6. Гогоцкий С. Філософский лексикон. – К, 1872. – Т. 4. Вып. 1 – 286 с.
7. Лекторский В. Субъект // Філософская энциклопедия / Под ред. Ф. В. Константинова. – Т. 5. – М. : Советская энциклопедия, 1970. – 740 с.
8. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М. : Смысл; Изд. центр «Академия», 2004. – 352 с.
9. Осницкий А. К. Проблемы исследования субъективной активности // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 5 – 20.
10. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.
11. Пролеев С. В. История античной философии. – М. : Рефл-бук; К. : Ваклер, 2001. – 512 с.
12. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
13. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основные ступени развития субъектности человека. – М. : Школьная Пресса, 2000. – С. 212 – 385.
14. Щерба С. П. Філософія : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.